

Szabó Károly, az EME kiemelkedő könyvtárosa

Újvári Mária

Szabó Károly, the Outstanding Librarian of the Transylvanian Museum Association – His contemporary regarded him as a notable historian, as for the posterity he is acknowledged as library founder, library organiser, but his bibliographical activity is the most important. He was born on the Hungarian Lowland, learned in the College of Debrecen, finished law studies, studied at the navy academy and he was the brave officer of 1848 war of independence. From school he was enloved with books, with book collection but he also was fond of translating Greek classics as he had great language skills.

In 1850 he is the colleague of University Library in Pest. When in 1859 count Mikó Imre and his fellows, after years of struggling, founded at Kolozsvár (Cluj) the Transylvanian Museum Association, for national culture and science preservation, Szabó Károly was invited to join their work. The museum library was funded with 20.483 volumes, 86 incunabuli and 1976 old Hungarian books. As the result of his three decades of library direction the volume collection increased up to 50.000, with exact records and catalogues.

In 1879 the first volume of the Old Hungarian Library has been published, after hard work of collecting old books across Transylvanian region and bibliographical description of them. Szabó Károly's lifetime work was crowned with this activity and this will remain a well-known professional source.

„Aki csak egyszer is látta az ő magas, nyílt homlokát, fényesen ragyogó, mozgékony kék szemeit, mindig élénk, fürge alacsony termetét, – nem felejtette el többé őt.”

Szádeczky Lajos

Szabó Károly könyvtáros volt, a legkiválóbbak egyike, s bár kortársai az ősi magyar dicsőség lelkes és ragyogó tollú történetírójaként tartották leginkább számon, ő maga a könyvtárosságot „óhajtásaimnak és vágyaim-

nak leginkább megfelelő pályatér”-ként emlegeti. Könyv- és könyvtárszeretete igen korán megnyilvánult, de a legnagyobb magyar könyvtárosok közé Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum könyvtárának vezetőjeként emelkedett.

Az Alföld szülöttje. 1824. dec. 14-én látta meg a világot a Békés megyei Köröstarcsán, ahol apja református lelkész volt. Ott töltötte gyermekéveit is. A szülői házból nyert kitűnő indítást a debreceni kollégium fejlesztette benne tovább, ahol 1833 novemberétől 1842 augusztusáig tanult. Tanárai közül legnagyobb hatással Péczely József volt rá, a *történet-tani, latin és hellén nyelvészeti oktató. Ezek a tudományok bilincseltek le őt leginkább s jegyezték el maguknak örök életre.*

Kollégiumi életének utolsó esztendejében már nemcsak könyvekből tanulja a históriát. A húsvéti vakációban testvérbátyjával és egyik tanultársával az „apostolok szekerén” útra kelnek „*Kolozsvárra az ország gyűlésre tapasztalás végett*”.⁷ Erdély szépsége versre ihleti, pedig még akkor nem is sejtí, hogy élete legszebb, legtermékenyebb éveit itt tölti majd el. Kéziratban fennmaradt *Versei* között találjuk a következő sorokat:

„Szép vagy Erdély! Éden int mosolyogva
Völgyeidben a vándor felé.

.....

S dús vagy Erdély! Gazdag érc-erekben

Kincs terül el bérceid mélylölén

‘S bár kicsiny vagy ‘s elhúnyt ősi fényed

Nagy ‘s jövőven fényes lesz te még.”⁸

1843-ban a késmárki jogi akadémián tanul tovább. Néhány évi gyakorlat után megszerezi az ügyvédi oklevelet. „1844-ben az akkori kir. tábla hites jegyzőjévé esküdven, ... 1845-ben közügyvédi s még ugyanezen évben váltó ügyvédi oklevelet nyert.”⁹ Az ügyvédségtől viszont egész lényét távol állt; hamar ki is ábrándult belőle. Egy szegény asszony holmiját kellett volna elárvereznie, de megesett a szíve a szerencsétlen könyörgésein, visszaadta mindenét, s ezzel búcsút mondott e lelkével össze nem férő pályának. „És az ügyvédi diplomát akkor a láda fenekére csaptam, *nem is*

⁷ Élesden a „Tavaszelő 30-án 1842” váltott és Feketetón „1. április” láttamozott útlevelük.

⁸ Szabó Károly: *Költemények 1840–45. Honszerelem versciklus.* Körös-Tarcsa. Sept. 1843. Kvári Egy. Kvtár. Ms. 3731 8.

⁹ Idézet 1855-ben saját kezűleg írt rövid életrajzából. (Iratái között). = Szádeczky Lajos: *Szabó Károly emlékezete.* Századok. 1894. 198.

*vettem soha többet élé!*¹⁰ 1846 májusában pályát váltott. Fiuméba ment, az ottani tengerészeti tanintézetbe. Az első évfolyamot el is végezte.¹¹ Rájong új pályája iránt, mint azt az 1846–1847 között ott vezetett naplója is tanúsítja. De míg az ügyvédi pályát a lelke, ezt a teste nem bírta. Betegsége miatt el kellett hagynia.¹² Fiumei naplója lelkes, majd nem múló láza miatti elkeseredett hangja tanúsítja mennyire nehéz volt lemondania a tengerészetről.

Felépülést, gyógyulást a szülői házban talál, s ott tér vissza középiskolai szenvedélyéhez, a görög klasszikusok tanulmányozásához. 1847 tavaszán Toldy Ferencnek, az Egyetemi Könyvtár tudós vezetőjének hívására Pestre megy, hogy segítsen neki a *Magyar Tudósok Tára* c. nagy munkája elkészítésében. Másfél év alatt 8 kötetnyi életrajzot készítettek el. Ez a vállalkozás azonban, melyben az összes magyar író életrajzát és műveik jegyzékét kívánták megörökíteni, az 1848-as események miatt abbamaradt. Ezt követően kezdte el irodalmi, illetve fordítói munkásságát: Szophoklész és Euripidész tragédiáit fordítja, de a nagy görög történetírókat is.

A szabadságharc kitörésekor nyomban beállt az önkéntes nemzetőrök közé. „1849 április és május havában a Perczel tábornok vezérlete alatti bánáti hadjáratban, mint hivatásának kitűnő buzgósággal és szorgalommal megfelelő tiszt működött”.¹³ Számos csatában vett részt a Délvidéken, különösen a szenttamási harcoknál tűnt ki bátorságával. De nemcsak hősiességben, hanem könyvszeretetben is példát mutatott társainak. „Kis Thuküdidész”-nek hívták, mert a nagy görög történetíró munkáját állandóan oldalzsidájában hordta. Magyarkanizsán megakadályozta, hogy az ottani Szerviczky-kastély szép könyvtára elpusztuljon.

Élete végéig büszkén emlékezett vissza arra, hogy részt vehetett a magyar nép hősi küzdelmében. Honvéd főhadnagyi egyenruháját megőrizte és utolsó kívánságának megfelelően abban is temették el.

A szabadságharc leverése után egy darabig szülőföldjén húzódott meg. „... *falusi magányát Hérodotosz és Thuküdidész műveinek fordítására használta és ez utóbbinak fele részét el is végezte*”.¹⁴

¹⁰ Schilling Lajos: *Szabó Károly emlékezete* 11. = Szádeczky Lajos: *i. m.* 198.

¹¹ *Önéletrajza.* = Szádeczky 198.

¹² Szabó Károly: *Napló 1846–1847.* 14–46; 183–184. Kol. Egy. Kvtár. Ms. 3642 8°.

¹³ Kelt Békés-Csabán 1849. jul. 15. Okolitsny őrnagy aláírásával. Szabó Károly írása. (Kézirat kiad. köt.) Vö. Szádeczky.

¹⁴ *Önéletírásából id. Szádeczky: i. m.*

1850-ben Pesten találjuk, mivel gyakornoknak nevezik ki az Egyetemi Könyvtárhoz „tekintetbe véve kitűnő nyelvismeretét (magyar, német, latin, görög, olasz, francia), főképp pedig jártasságát a görög nyelvben és klasszikai nyelvekben...”¹⁵ Állását azonban nem foglalta el, mert közben Teleki József alkalmazta a *Hunyadiak kora Magyarországon* c. nagy munkájának sajtó alá rendezésére. Szabó Károly tudományos pályáján fordulóponthoz jelentett a Teleki József mellett töltött öt esztendő. Ekkor válik magyar történetíróvá. Történeti műveinek (értekezések, nagyobb munkák) száma mintegy másfél százat tesz ki.

Teleki József halála után, 1855-ben szívesen fogadja el a nagykőrösi gimnázium görög tanszékére való meghívást. Az 1850-es években abban az iskolában a magyar irodalom és tudomány számos kiválósága tanított. Így elsősorban Arany János, Salamon Ferenc történész és Szilágyi Sándor, a budapesti Egyetemi Könyvtár későbbi igazgatója s egyben az egyetem történészprofesszora. Ilyen tanári karral együttműködni, a nemzeti eszméért az elnyomás ellen harcolni, az ifjúságot a megszorítások ellenére is hazafias szellemben nevelni, nagy öröm volt Szabó Károly számára. Szilágyi Sándorral a meleg baráti viszony mellett közös történelmi munkákon is együtt dolgozott. E jeles férfiak társasága rendkívül serkentően hatott Szabó Károly tudományos tevékenységére. A görög nyelvben való jártassága lehetőséget nyújtott arra, hogy bizánci forrásokból újabb adatokkal világítsa meg a magyarok őstörténetét. Forráskiadványokat szerkesztett és latinból magyarra fordította a legrégebbi magyar krónikákat (Anonymus, Kézai stb.). Tudományos munkája és a tanítás mellett kezelte az iskola könyvtárát is.

Munkássága meghozta a nemzet elismerését: az Akadémia levelező tagjává választotta akkor, amikor 1858-ban tízévi szünet után először tartott nagygyűlést, a Magyar Történelmi Társulat pedig megalakulásakor választmányi tagságával tüntette ki. Neve és munkássága országszerte ismertté válik és felfigyelnek rá Erdélyben is.

Mikó Imre gróf február 13-án hozzá intézett levelében felajánl neki egy, az enyedi főiskolánál megüresedett tanszéket: *„Igen tisztelt tanár úr! ... sietek benső örömmel adni tudomására, hogy nagy-enyedi rendes Tanárrá választása mai napon tartott egyházi főtanácsi teljes gyűlésünkben közakarattal és egyhangúlag ki lőn mondva... Kérem is Önt, legyen jövője*

¹⁵ Az engedély németül Sz. K. iratai között. = Szádeczky: i.m.

*íránt bizalommal. Más kör nyújthat ön talentumának fényesebb tért, de több s őszintébb rokonszenvet tanusítani bizonynyal nem fog.*¹⁶

A leendő tanártársak is nagy örömmel várják Szabó Károlyt Enyedre „nemzetünk ez egyik nevelő anyjának háznépébe, az erdélyi magyarok szellemi életének egyik melegebb gyújtópontjába”.¹⁷ Ekkor még, 1859-ben, a bizonytalan politikai viszonyok miatt Szabó Károly nem merete népes családját átköltöztetni Erdélybe, és egy év haladékot kér. Ez év alatt Mikó Imre gróf és társai sokéves küzdelem után létrehozzák Kolozsváron a nemzeti kultúra és tudomány ápolása céljából az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Ide hívják könyvtárnoknak Szabó Károlyt.

Szabó Károly Kolozsváron találta meg igazi otthonát, azt a légkört, amely eszme- és munkakörének, azt a társadalmi életet, mely hajlamainak, kedélyének, egyéniségének leginkább megfelelt. Egy nagy, az ő gondozása alatt 20 ezerről 40 ezer kötetre szaporodott könyvtárban, gazdag kéziratárban töltvén napjait, tudományos bűvárkodását még nagyobb kedvvel és sikerrel folytathatta. A kolozsvári patriarkális életben, a társadalmi élet örömeiben megtalálta azt a melegséget, azt az iránta minden oldalról megnyilvánuló szeretetet, tiszteletet, melyet ő annyira meg tudott becsülni s oly melegen, őszintén tudott viszonzni.

Közben újabb állásajánlat is érkezik. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárigazgatónak hívja, de Szabó Károly Kolozsváron marad.

Folytatja a magyarok őstörténetének tanulmányozását és kiterjeszti azt a székelyek történetére vonatkozó kutatásokkal. Történészként bár hazafias és temperamentumos egyéniség, egyben kritikus, tudós és tárgyilagos történetírói munkásságában.

Pedagógiai tevékenységét is folytatta, előbb egy középiskolában, majd a megnyíló kolozsvári egyetemen tanította a magyar történelmet. Nála senki sem ismerte jobban a középkori görög és latin történetírókat. Ezeknek magyarázatával sok kiváló fiatalban ébresztett kedvet a kutatásra, előadói lelkesedésével pedig tanítványai hazafias szellemére gyakorolt életre szóló hatást. Tanítványai szeretettel csüggték rajta. Az ifjúságot ő is szívből szerette, s igazi atyai jóindulattal volt irántuk.

1882–83-ban a kolozsvári egyetem rektora. Kéziratai között fennmaradt Egyetemi tanévnyitó beszéde: „A kolozsvári m. kir. Egyetem most lép életének 4-dik évébe ... az ifjúság részére őszinte elismeréssel nyilat-

¹⁶ Mikó Imre levele. Kvári Egy. Kvtár. Ms. 3576.

¹⁷ Az 1859. március 10-én írott meleg üdvözlő levélből. – csatolva.

koztatom ki, eddig teljesen meg lehetünk elégedve, s arra a jövő reményét biztosan építhetjük ... Én bízom Uraim az erdélyi ifúság eddig is igazolt tudománysz[eretetében], szellemi képességében, munkaszeretetében, kötelességérzetében, hogy reményem, illetőleg a haza reménye, melyet nem csak én, hanem a haza Önökben helyez, és méltán helyez, nem fog meg hiúsulni. Mert Uraim, a szellemet megölni nem lehet; az igazság nehéz küzdelmek árán is kivívja és felküzd magát; az erkölcsi világban aki életre érdemes, az nem halhat meg.”¹⁸

Tudományos tevékenységének elismeréséül a Magyar Tudományos Akadémia előbb levelező, majd 1871-ben rendes tagjává választotta.

Könyvszeretete – ahogy ezt már említettük – ifjúkorában, a nehéz háborús években is megnyilatkozott. Nem kétséges, hogy ebben jelentős része volt Toldy Ferencnek, a Budapesti Egyetemi Könyvtár vezetőjének. Szabó Károly kifejezetten könyvtárosi működését a nagykőrösi gimnáziumban kezdte. Példás rendet teremtett az iskola könyvtárában, ami annál is nehezebb volt, mert az éppen azokban az években nagyobb adománnyal gyarapodott. Eredményes könyvtárosi tevékenysége és tudományos működése a nagyenyedi meghívás után újabb Királyhágón túli állásajánlatot eredményezett. Mivel az *Erdély közakaratóból létrejött Erdélyi Múzeum megalakításakor mindjárt könyvtára bizonyult leggazdagabbnak*, azonnal működésbe állítható könyvtárteremtőt, tudós vezetőt kellett találni.

Az 1859. november 24-i alakuló közgyűlés öt fejezetre tagolt 50 paragrafusban adott utasítást az Erdélyi Múzeum könyvtárnoka számára és másnap, november 25-én, 208 szavazattal (293-ból) *Szabó Károlyt, a nagykőrösi református főiskola tanárát választotta meg a múzeum első könyvtárnokának. A könyvtárvezető személyének szerencsés megválasztása az Erdélyi Múzeum legjelentősebb és legvirágzóbb gyűjteményét indította el a fejlődés útján.*

Szabó Károly örömmel fogadta el a megválasztást, és 1859. dec. 5-én kelt levelében hálás köszönetet mond érte: „Teljes munkakedvvel és örömmel, mint kit szerencsés sorsa az óhajtasainak, vágyainak leginkább megfelelő pályátra vezetett, ajánlkozott kitűzött feladatához fogni, remélvén hogy a bizalmat, melyet a nemzet eddigi irodalmi munkásságáért oly igen lekötelező méltánnyal s jövőre nézve mintegy buzdításul iránta

¹⁸ Szabó Károly: *Egyetemi megnyitó*. Kézirat. Ms.3718. 8. KEK.

nyilvánított, hivatalos tiszte és irodalmi munkássága hű folytatásával teljesen megérdemelni is képes lesz.”¹⁹

Szabó Károly, akit az Erdélyi Múzeum-Egylet évi 1000 forint fizetéssel és 350 forint szálláspénzzel díjazott, állását csak 1860. május 1-én foglalta el. Addig a könyvtárt Mike Sándor levéltáros gondozta, ki már az Egyesület forma szerinti megalakulása előtt, 1857. augusztus 26-án, az intézőbizottság megbízásából a könyvtár alapját tevő gr. Kemény József-féle gazdag hagyatékot Gerendről 36 szekéren szállította be Kolozsvárra. A könyvtárt gr. Bethlen Sándor Bel-Farkas utcai házának udvari földszintjén helyezték el, a nemes házigazda önzetlenségéből természetesen díjtalanul. A gubernium régi épületéből a kéziratárát is 1863 decemberében ide helyezték át. Szabó Károly mindössze egy munkatárssal, 1863-ig Török Ferencsel, azután Böhm Mihály segítségével rögtön hozzálátott a Kemény grófok gerendi és kolozsvári könyvtárának, valamint a többi adományok feldolgozásához. A Toldy Ferenc-féle akadémiai szabályzathoz igazodó könyvtári utasítás kívánságához képest három lajstrom, (helyi, ABC és duplum) katalógus készült. Minden igyekezettel pártolta azokat, akik az ő igazgatása alatt dolgoztak, éppúgy mint az igazi kutatókat, tudósokat vagy tudósjelölteket. Márki Sándor írja Szabó Károlyról szóló írásában: „Még 1885. október 4–7-én, mikor Aradról csak futva mehettem Kolozsvárra, hogy megfeszített munkával kutassak Kemény József kéziratai közt, nagy kivétel és különös kegyképpen, még este is dolgoznom engedett. Talán azért bízott meg bennem ennyire, mert egy tudományos eredményt többre becsült a könyvtári szabályzatokhoz való merev ragaszkodásnál. Toldy Ferencz is így engedte meg, hogy mint VIII. osztályos tanuló, egymagam is bemehessek a pesti egyetemi könyvtár legféltettebb központi termébe. A tudóst, vagy aki annak készült, a Toldy és Szabók el sem képzelték becsületesség nélkül.”²⁰

A munka elvégzése után kitűnt, hogy az Erdélyi Múzeum könyvtára 20 483 kötettel alakult meg. A könyvtár ebben az időben egy nagy teremből és három kisebb szobából állott. 1860. július 15-én az olvasószoba is megnyílt. Az olvasószoba, amelyet Ágotha János ajándékából Vörösmarty Mihály és Mikó Imre ajándékából Debreczeni Márton olajfestésű arcké-

¹⁹ Szabó Károly iratai között talált szöveg.

²⁰ Márki Sándor: *Szabó Károly (1824–1890) = Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egylet félévszázados ünnepére, 1859–1909*, Az Erdélyi Múzeum-Egylet választmánya megbízásából szerkesztette Erdélyi Pál főtítkár. Az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadása, Kolozsvár, 1909–1912. 187–190.

pe díszített, egyúttal a könyvtárnokoknak és a közönség kiszolgálásával elfoglalt segédnek is a dolgozóhelye volt. Az olvasóterem használatára és a külső kölcsönzésre 12 pontban összeállított első szabályzatot még 1860-ban Gyulai Pál és Finály Henrik készítette el.

A múzeumi könyvtár, mint a fenti adatokból látható, szinte már az alapítás pillanatában készen állott a nemzeti művelődés szolgálatára. Az előkészítő bizottság nagyszerű munkát végzett a Múzeum-Egylet alakuló közgyűlésén megalapított könyvtár keretének, teljes szervezetének, szabályzatának, elhelyezésének, gondozásának, kezelésének, dologi és személyi ügyeinek elintézésével és teljes elrendezésével. *„A kezdetet, a legszebb magyar társadalmi könyvtáralapítást mindenre kiterjedő figyelem és eszményi lelkesedés folytatta. [...] Az erdélyiek, főurak és közrendűek, gazdagok és szegények saját intézményüknek tekintették, s elhalmozták ajándékaikkal. Az erdélyi közönség kitűnő bizonyítékát adta a múzeumi eszme iránti fogékonyságának. A könyvtár történetének van olyan időszaka, amikor a társadalom négyszer annyi értékkel és mennyiséggel gyarapította, régi és újabb keletű magán- és társulati könyvtárakat az erdélyiek szinte kötelességből, a nemzeti múlt megbecsüléséből ajánlottak fel a múzeumi könyvtárnak. Ennek köszönhető, hogy az úgyszólván semmiből keletkezett könyvtár egynéhány évtized alatt országos helyzetet vívott ki magának.”*

Szabó Károly néhány év alatt mintaszerű könyvtárat hozott létre. Az erdélyi magyarság igen sok és nagy értékű könyvajándékát példásan feldolgozták, és a könyvtár az ő igazgatása alatt az ország jelentős közgyűjteményei közé emelkedett. A könyvtári munka valamennyi ágából kivette részét, ma is megvannak még azok a katalógusok, könyvcédulák, amelyeket ő maga készített szép, olvasható kézírásával, de mindenekfölött a legnagyobb bibliográfiai pontossággal. Különös figyelmet szentelt a posztori bejegyzéseknek, hiszen ezek évszázados kultúránk, tudásszeretetünk ékes bizonyítékai. Példa rá egy, a kéziratok közül kiválasztott, 1593-ban kiadott könyvnek a bibliográfiai leírása.

A sokszor igen nehéz anyagi feltételek ellenére, öntevékenyen és nagy gyakorlati érzékkel igyekezett elérni, hogy szeretett könyvtárából a szükséges könyvek mégse hiányozzanak. Két ízben is nyomtatásban tette közzé a könyvtár duplumainak jegyzékét, hogy így a fölös példányok cseréjét elősegítse, és a könyvtár állományát ezen az úton is gazdagítsa. Cserélt könyvtárral, könyvkereskedővel, könyvgyűjtővel. Nagy levelezést bonyo-

lított le a beszerzés érdekében. Az állomány gyarapítását körültekintően és nagy lelkiismeretességgel végezte. Pontos hiányjegyzékeket állított össze a legszükségesebb munkákról.

Elévülhetetlen érdeme, hogy ez a hagyomány kialakult és a könyvtár fejlődése helyes irányt vett. Fáradságot és áldozatot nem ismerve, bejárta Erdélyt, fölkereste az iskolai és kolostori könyvtárakat, a főúri kastélyokat, a régi nemesi kúriákat, az egyszerű házak padlásait és kamráit, s figyelme mindenütt főképpen a múzeumi anyagra irányult. Alig volt nyilvános, vagy magánkönyvtár, melyet fel nem kutatott volna azzal a céllal, hogy pénzbeli értékkel fel nem mérhető kincseket tereljen a múzeumba, nem azért, hogy az Erdélyi Múzeum büszkélkedjék velük, hanem azért, hogy a múlt veszendő értékeit megmentse. Nyomtatványokon kívül kéziratokat és okleveleket is gyűjtött, s érdeklődése kiterjedt az erdélyi és a magyar szellem minden könyvtári emlékére, nagyszerűen kihasználva a hetvenes évek pénzügyi válságában a családi relikviák megmozdulását és új elhelyezkedését. Szabó Károlynak köszönhető – benne igazán a gyűjtő könyvtárnok típusát kell emlékezetünkben tartanunk –, hogy nemzeti műveltségünk igen becses emlékeit múzeumi megőrzésre kiragadta az elkallódásból és a pusztulásból. Így fejlődött a múzeumi könyvtár közművelődési jellege mellett olyan erdélyi magyar nemzeti gyűjteménnyé, amilyent az alapítók legjobb álmaikban elképzelték, s amelynek párját sem pénzzel, sem a legbuzgóbb utánajárással összehozni még egyszer nem lehetne.

A múzeum célját a múzeum-egyleti alapszabály 3. paragrafusa a honismeretre vonatkozó tárgyak összegyűjtésében és tudományos feldolgozásában jelölte meg. Ennélfogva a könyvtárnak az idők folyamán hármas feladata alakult ki: 1. Teljes gyűjteményére törekedett a transzilvanikáknak, az erdélyi művelődéstörténet és irodalom könyvtári emlékeinek; 2. lehető teljességben igyekezett megszerezni a nemzeti tudományok műveléséhez szükséges anyagkészletet, és 3. támogatta a Múzeum-Egylet tudományos törekvéseit mindazon segédeszközök egybegyűjtésével, melyek az egyes gyűjteményeket képessé tették szaktudományuk művelésére, anyaguk meghatározására és tudományos rendszerbe foglalásuk elvégezhetésére. E célkitűzéseit szinte teljesen megvalósította: a művelődési dokumentumok hatalmas mennyiségét halmozta fel. A múzeumi könyvtár élő tanúja lett a múltnak, erőforrása a jövőnek, ébresztője a hazafias lelkesedésnek és tárháza a kegyeletnek, írja György Lajos.

A múzeumi könyvtár gazdagsága ébresztette fel benne a gondolatot, hogy össze kellene állítani a régi, magyar nyelvű könyvek bibliográfiáját. Az ilyen jellegű munka nem volt számára idegen, hiszen Toldy nemcsak a könyvtárosi hivatást, hanem a magyar irodalom iránti lelkesedést és a régi könyvek szeretetét is felébresztette benne. A *Magyar tudósok tára* komoly bibliográfiai munkát igényelt. Százszámra készítette már ekkor jegyzeteit papírlapocskákra, melyeket ő tréfásan „bankók”-nak nevezett. A nagykőrösi gimnázium könyvtárában pedig már külön kezelte az 1711 előtt megjelent magyar könyveket. Érdeklődése szenvedéllyé fokozódott az Erdélyi Múzeum könyvtárában összegyűlt igen sok ilyen jellegű könyv tanulmányozása során. Már a hatvanas években közölni kezdte a múzeumi *Évkönyvekben* a könyvtár birtokában levő XVI. és XVII. századi régi magyar könyvek bibliográfiai leírását. Ezek a felvételek érlelték meg lelkében a később elkészült háromkötetes *Régi magyar könyvtár* (1897–1898) gondolatát, a magyar bibliográfiai irodalom alapvető hatalmas művét. Az RMK 1879-ben megjelent első kötetéhez írott előszavából idézek: „az 1859 végén alakult erdélyi múzeumegyesület könyvtárnokának megválasztván, a gróf Kemény József nagybecsű hagyatékából és az erdélyi hazafiak tömeges adományaiból alakult s csakhamar 20 000 kötetre szaporodott, s ma már mintegy 40 000 kötetből álló erdélyi múzeumi könyvtár címtározásával és rendezésével foglalkoztam. Az ezen munka közben szerzett tapasztalatok ébresztették föl bennem a gondolatot, hogy magyar könyvészeti irodalmunk hiányait pótolni, tévedéseit kijavítani igyekezzem, s e végre minden általam megkapható magyar könyvről teljes betűhív címmást vegyek, kimerítő könyvészeti leírást szerkesszek, és azt tudományos jegyzetekkel kísérem.²¹ Már 1860-ban megkezdett címmás-gyűjteményem szaporítása s illetőleg az erdélyi múzeumi könyvtár számos régi magyar csonka példányának meghatározása végett legelső gondomnak tartottam a kolozsvári róm. catholicus, református és unitárius főiskolák, valamint néhai gr. Mikó Imre, néhai b. Radák Istvánné s néhai Mike Sándor régi magyar könyvek ritka példányaiban gazdag sőt egyetlen példányokkal is dicsekedhető könyvtárait átvizsgálni s célomra fölhasználni. S mint ezzel készen voltam, kiterjesztettem kutatásaimat az erdélyi közkönyvtárakra, a marosvásárhelyi Teleki-, gyula-fejérvári Batthyány- s a szebeni Bruckenthal-könyvtárra; utóbb Erdélyt, a régi magyar könyveknek annyi dűlős után is gazdag kincstárát, minden irányba beutazva, átkutattam kevés

²¹ Szabó Károly: *RMK. Előszó*. Bp. 1879. 7.

*kívétellel a különböző felekezeti főiskolák és gymnasiumok, a kolostorok és egyes főúri családok könyvtárait.*²²

Hihetetlen munkabírással és lankadatlan szorgalommal járta évek hosszú során keresztül előbb Erdély, majd az ország többi részének könyvtárait, levéltárait és múzeumait. Magával vitte minden útjára az addigi anyaggyűjtésének eredményeit magában foglaló feljegyzéseit. „Szerkesztő bizottságot” szervezett, ahogy ő nevezte, hogy a tudósok által még nem használt szerzetesi, főúri gyűjtemények anyagát közkinccsé tegye. Kutatásainak részeredményeit sorozatosan megjelent cikkekben ismertette.

A sok évi fáradságos munka gyümölcseként született meg 1879-ben a *Régi magyar könyvtár* első kötete. (Szabó Károly akkor még nem gondolt arra, hogy a nem magyar nyelvű régi hazai nyomtatványokat is feldolgozza.) Ebben az úttörő bibliográfiában nagy pontossággal, igen megbízhatóan írta le az 1711 előtt megjelent és általa ismert közel kétezer magyar nyelvű könyvet, közölve egyben azt is, hogy az illető műből hol talált példányt. Bibliográfiája nagy visszhangra talált. A tudományos világ és a közvélemény bizonyosságot láthatott ebből a munkából, hogy a török uralom másfél százada alatt is milyen sokat és nagyszerűt alkottak magyar nyelven, hogy a magyar nemcsak katona volt, ki beérte vagyona védelmezésével. Lomtárakból előszedett, elfelejtett magyar könyvek címeinek feljegyezgetésével mutatta ki, hogy a világot forrongásba hozó eszmék a XVI–XVII. században is érdeklődést keltettek hazánkban. Nemcsak írók voltak, alig gyanított számban, hanem olvasók is: többen, mint általában hitték. Nagyobb ütemben indult meg ennek hatására az általa feldolgozott kor irodalmával való foglalkozás, melynek során újabb művek tucatjai kerültek napvilágra. Számptalan addig ismeretlen nyomtatvány töredékét áztatták ki könyvkötésekből, melyek addig nem is sejtett kincseket őriztek meg.

A könyvtörténeti kutatások szempontjából nagy jelentőségű 1882. évi könyvkiállításon igen sok régi hazai nyomtatványt mutattak be. Ráth György és a kiállítás rendezőbizottsága vetette fel azt a gondolatot, hogy Szabó Károly állítsa össze az 1711 előtt megjelent nem magyar nyelvű, magyarországi nyomtatványok bibliográfiáját. Arra nem vállalkozhatott, hogy újra végigjárja az ország könyvtárait, azért rövid jegyzéket állított össze az általa ismert ilyen művekről, és azt nyomtatásban megküldte a könyvtáraknak, kérve, hogy azt saját állományuk átnézése után egészítsék

²² Uo. 8.

ki. Az így nyert adatok felhasználásával rendezte azután sajtó alá a *Régi magyar könyvtár* 2. kötetét, melyben közel két és fél ezer könyvet írt le.

Alig jelent meg a mű, a Magyar Tudományos Akadémia máris megbízta a harmadik rész elkészítésével, mely a magyar szerzők 1711 előtt külföldön, idegen nyelven megjelent műveit foglalta magában. Ezzel a hatalmas munkával már nem tudott elkészülni. Az anyaggyűjtés befejezése és a két vaskos kötet sajtó alá rendezése Hellebrant Árpád munkája.

Szabó Károly ezzel a hatalmas alkotásával tette rá a koronát életművére. A *Régi magyar könyvtár* örökre forrásmunka marad, kincsesbányája az ezzel a korrall foglalkozó valamennyi szakembernek.

A múzeumi könyvtár csak tizenkét esztendeig (1860–1872) élt önálló életet. A megszervezés, az elindulás, az iránykeresés ideje ez. 1872-től sorsa, küzdelme egybekapcsolódik az Egyetemi Könyvtáréval. A tudományegyetem felállításáról és szervezéséről intézkedő 1872. XIX. tc. egyúttal az Egyetemi Könyvtár alapítólevelének is tekinthető. Az első és legsürgősebb teendők közé tartozott az egyetem mellé egy megfelelő könyvtár megszervezése. Kétségtelen, hogy egyrészt Kolozsvár egyetemi múltja, másrészt az egy évtizedes működésével is országos figyelmet keltett Erdélyi Múzeum szerezte meg az ország második egyetemét Kolozsvárnak, ahol fejlett szellemi környezetben gazdag segédeszközök kínáltak a tudomány művelésére.

1872. augusztus 29-én vált tehát a múzeumi könyvtár az Egyetemi Könyvtár szerves részévé. Megnyitásukkal Erdély évszázados vágya teljesedett be: megvalósult az erdélyi egyetem és a nagy könyvtár, a tudományos munka otthona és a közművelődés műhelye. A szerződés kimondotta az új egyetemi és a múzeumi könyvtár egyesítését, s ezzel a két könyvtár, anyaguk tulajdonjogának fenntartásával, nyilvános közkönyvtárrá forrott össze.

Az egyesítés pillanatában, 1874. október 1-én, amikor a szerződés gyakorlatilag is életbe lépett, a múzeumi rész 51 nagy szekrényben elhelyezett 34 156 kötettel rendelkezett. Ebben a hatalmas mennyiségben 86 ősnymtatvány, 1 976 régi magyar könyv, 14 162 folyóirat és 9 825 hírlap képviseli azokat a különleges értékeket, melyek az országos gyűjtemények sorában is előkelő helyet jelölnek ki számára. „*Gyarpodását a múzeum-egyleti rendszeres évi átalányon és az ajándékokon kívül az is előmozdította, hogy az 1871. május 17-én kelt 1489. I. m. e. sz. Igazságügyi és belügyminiszteri rendelet köteles példánnyal látta el. Az előbb 51, ké-*

sőbb 95 szekrényben elhelyezett és az egyetemi rész 11 134 darabot tett ki, az Egyetemi Könyvtár tehát tényleges működését mintegy 45 000 könyvvvel kezdte meg. Bármilyen gyorsan ment is az átköltözködés, a végleges rend elérése hónapokat vett igénybe. Szabó Károly, akinek buzgalma határt nem ismert, két fiatalemberrel és egy szolgálával az egész telet fűtetlen helyiségekben dolgozta át. A Denis-rendszer alapján a gyakorlati és esztétikai szempontok érvényesítésével 1875 tavaszára az elrendezés megtörtént, a múzeumi mellett az egyetemi katalógus is készen állott. A Múzeum-Egylet értelmezése szerint Szabó Károly az egyesítést úgy hajtotta végre, hogy a múzeumi anyagot az egyetemtől külön állította fel. A múzeumi anyagban a nagyság szerinti elrendezést követte, az egyetemiben pedig a szakbeli felállítást próbálta meg, a három helyiségben külön-külön helyezve el a bölcsészeti-, nyelv-, történelemtudományi, a jogi és az orvos-természettudományi szakba tartozó műveket. Ebben a keretben fejlődött és maradt meg a könyvtár 1908-ig, az új épületbe való átköltözésig.

Szabó Károly három évtizedes (1859–1890) múzeumőri és húszesztendősi egyetemi könyvtár-igazgatói működése alapozta meg az egyesített könyvtár későbbi nagyszerű fejlődését. Az ő idejében a múzeumi anyag nyomult előtérbe, a könyvtár rendszerét és belső életét is teljesen a múzeumi elv irányította. [...] Érthető tehát, ha a Múzeum-Egylet 1889-ben örömmel tekintett vissza az első három évtized munkájára, mely a könyvtár állományát 50 000 kötetre emelte s különösen hungaricumokban és transilvaniákban úgy meggazdagította, hogy a fővárosi országos könyvtárakon kívül egyetlen más intézmény sem versenyezhetett vele. [...] Szabó Károly, bár könyvtárosi működése és egész munkássága múzeumi irányú volt, megértette az Egyetemi Könyvtár rendeltetését a nemzetközi tudományosság termékeinek lehető hiánytalan összehordásában, s halálakor (1890. augusztus 31.) rendben hagyta hátra a könyvtárt az akkori könyvtári technika múzeumi rendszerű katalógusaival és az egyetemi rész szakkatalógusának megkezdésével. A két könyvtár megteremtése, előbb a múzeumi, azután az egyetemi, Szabó Károly elévülhetetlen érdeme. Három hónappal halála előtt írta: „Még néhány évet élhessem és dolgozhassam, bizony nem magamért kívánnám.” Kiválósága a Múzeumnak felbecsülhetetlen nyereséget, távozása az Egyetemnek okozott nagy veszteséget.

Szabó Károly halála után a Múzeum-Egylet igazgatóválasztmánya átmenetileg Finály Henriket jelölte ki helyettes könyvtárigazgatónak s egyzersmind 2000 frt fizetéssel és 300 frt szálláspénzzel pályázatot hirdetett

az állás betöltésére. Négy pályázó közül az igazgatóválasztmány igen nagy szótöbbséggel Ferenczi Zoltán polgári iskolai igazgatót, egyetemi magántanárt választotta meg, s a választás eredményét a vallás- és közoktatásügyi miniszter tudomására hozta. [...] ebben az időben voltaképpen a Múzeum-Egylet kezelte az Egyetemi Könyvtárt is, az állam csak a felügyeletet és ellenőrzést gyakorolta.”²³ (György Lajos)

²³ György Lajos: *Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári egyetemi könyvtár.* = Erdély Magyar Egyeteme. 1942. 222, 422.